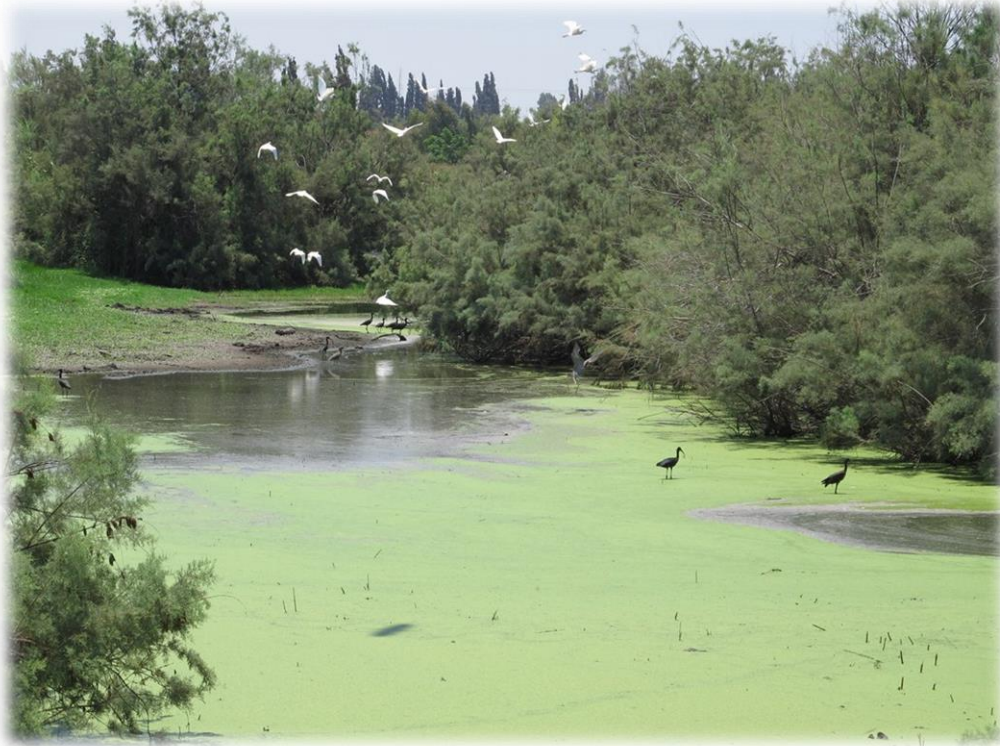

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ

ביצות שהיו לגן פורח מביצת זיתא ותל-זרור לאורך נחל חדרה התיכון ומסילת הברזל המזרחית

"בְּרֵאשִׁית הַיְּתֵה הַקְּדֻחַת, הָעֵמֶק רָבֵץ תוֹךְ בְּצוֹת" (יעקב מרגלית, מתוך: "המנון משמר השרון")

שמורת ביצת זיתא, מתוך: פורום תפוז

היש"מ מותאם לסדנת "המהפך הציוני במישור החוף"

מאת: ליעד ברעם וגבי לוי

עריכה: רונית בין

עריכה לשונית: אפרת חבה

עיבוד: אלי שיש

תשע"ג - 2013

רח' הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים שאינם אתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות הכלולות בו, הינו באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

ביצות שהיו לגן פורח

מביצת זיתא ותל-זרור לאורך נחל חדרה התיכון ומסילת הברזל המזרחית

"פראשית היתה הקדחת, העמק רבץ תוך בצות" (יעקב מרגלית, מתוך: "המנון למשמר השרון")

במישור החוף, חולל המפעל הציוני את המהפך ההתיישבותי הדרמטי ביותר. ביש"מ זה, נתייחס לגורמים המרכזיים המייצגים את השינוי הזה והבאים לידי ביטוי בנוף.

ראשוני חדרה באו למקום חדורי אמונה, להט, חזון ונכונות להקרבה, על מנת להקים יישוב יהודי בארץ ישראל. חרף הקשיים והאתגרים שעמדו לפניהם, הם בחרו להישאר במקום שבו שלטו הביצות והקדחת והקימו בו גן פורח.

מסלול הטיול **בביצת זיתא ובתל-זרור** עובר בשטחים החקלאיים שמזרחית **לחדרה**, בינות פרדסים וברכות דגים. אזור זה היה צומת של דרכים עתיקות והתקיימה בו התיישבות חקלאית מקומית מקדמת דנא ועד היום.

תופעות הנצפות במסלול מעלות את הקשר בין העבר, ההווה והעתיד ומעוררות את שאלת אחריותנו להמשך העשייה הציונית גם בהיבטים רחבים יותר של ערכי טבע, נוף ומורשת.

חבל ארץ: **מישור החוף באזור השרון.**

משך זמן היש"מ: כארבע שעות (ללא נסיעה).

אורך מסלול ההליכה: 5.5 ק"מ.

מפה: מפת סימון שבילים מס' 7 – השרון ומערב השומרון.

נקודת התחלה: פינת הרחובות יפה נוף ושדרות האביב בשכונת בית-אליעזר, חדרה. נ"צ 19550/70420.

נקודת סיום: תחנת הרכבת חדרה מזרח. נ"צ 19560/70550.

עונה מומלצת: סתיו, חורף, אביב. חלק ניכר מהמסלול חשוף ולכן לא מומלץ לטייל בו בקיץ. מומלץ מאוד לטייל במסלול זה בחורף, אם כי לא מיד לאחר כמה ימי גשם רצופים שכן אז חלק מהשבילים עשויים להיות בוציים מדי למעבר.

מגבלות: בעונת החורף, יש בעיית חציה של נחל חדרה ליד גשר הרכבת, לכן יש ללכת בתוואי הצפוני לברכות הדגים בלבד.

דגשי בטיחות

א. בנקודת הסיום עוברים ליד מרכז טיפול לנגמלים מסמים של משרד הבריאות (ממוקם בבניין תחנת הרכבת הישן). לשים לב.

ב. מסלול הטיפוס לתל-זרור והירידה ממנו הוא תלול.

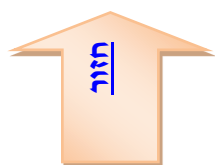

דרגת קושי: קל עד בינוני, אינו בר-נגישות.

אתרים בתשלום: אין.

1. [תיאור מסלול](#)
2. [מפת היש"מ](#)
3. [תיאור האתרים שבמסלול](#)
4. [מהלך הפעילות ביש"מ](#)
5. [המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ :](#)
 - [משימות לחוליות \(1\)](#)
 - [ענף הפרדסנות](#)
 - [אשל מרובע](#)
 - [ברכת הדגים](#)
 - [שרידי דרך מסילת הברזל](#)
 - [ביצת זיתא](#)
 - [עמדת החמרה \(2\)](#)
 - [עמדת החמרה \(3\) – תשובות למורה](#)
 - [משחקים ונהנים \(4\)](#)
 - [מתמצאים במרחב – תצפית מתל-זרור \(5\)](#)
 - [תצפית ומסקנות \(6\)](#)
 - [חיילים בריטים על גשר הרכבת – נחל חדרה \(7\) – תמונה](#)
 - [להתיישב בחדרה או לא – המחזה \(8\)](#)
 - [שיח נשים בראשית ימי חדרה – המחזה \(9\)](#)
 - [מעגל השל"ח \(10\)](#)
 - [מהו מעגל השל"ח](#)
 - [זרקור מידע \(11\) – הרחבה למורה](#)
6. [תנ"ך ישעיהו יט, ח](#)
 - [צפניה א, י](#)
 - [נחמיה ג, ג](#)
 - [דברי הימים ב, לג, יד](#)
7. [ביבליוגרפיה מומלצת](#)
8. [קישורים אינטרנטיים נוספים](#)

תחילת המסלול **בחיבור בין דרך כורכר לכביש לבית-אליעזר (1)**. משם, נלך בדרך הכורכר לכיוון מזרח ונעלה לעמדת השמירה ולמתקן אגירת המים – **עמדת החמרה (2)**. נתקדם בדרך הכורכר לכיוון דרום-מזרח ונגיע אל **ביצת זיתא (3)** – שריד לנוף הביצות שהיה כאן בעבר. נראה את צמחית הביצה ואת האשל המרובע. נמשיך בכיוון דרום-מזרח בין **הפרדסים (4)**. השביל עולה ויורד על גבעות החמרה. נמשיך בדרך הכורכר בכיוון דרום-מזרח עד **לתל-זרור (5)**, נטפס על התל ונצפה אל המרחב. המשך ההליכה בדרכי כורכר לכיוון צפון-מערב, בין **ברכות דגים (6)**. נמשיך לעבר החלק המערבי לאורך נחל חדרה עד **לגשר הרכבת המזרחית (7)** ומשם נמשיך ונתקדם **לתחנת הרכבת חדרה מזרח (8)** ומשם אל **נקודת הסיום (9)**.

(מתוך : אתר [עמוד ענן](#). עריכת המפה : ליעד ברעם)

תיאור האתרים שבמסלול

עמדת גבעת החמרה ומתקן אגירת המים (2)

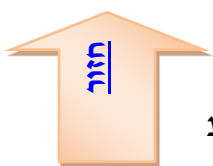
במרומי גבעת החמרה, נמצאים שרידי ברכת בטון ישנה, אולי האחרונה מסוגה. שרידים אלו פותחים צוהר אל ענף הפרדסנות שהיה שם דבר באזור השרון. בתחילת המאה העשרים, העולם מכיר בחשיבותם הרבה של הוויטמינים לבריאות, אחד המקורות החשובים לוויטמין סי הוא פרות ההדרים. עד ראשית התיישבות הציונית באזור, נחפרו בו בארות ביד לעומק לא-רב – עשרות מטרים בלבד – והמים הועלו מהן בדלי קשור בחבל. מים אלה הספיקו לצרכים ביתיים בלבד. בשלב מתקדם יותר, נשאבו המים על-ידי אנטיליה, שהופעלה על-ידי אדם או על-ידי בהמה. כמות המים שנשאבה מן הבארות גדלה, ומים נאגרו לשימושי חקלאות שונים. השלב הבא היה המצאת מנוע הנפט, שהפעיל משאבת בוכנות להעלאת המים. המתקנים הביאו אתם את הטכנולוגיה הזו, שעד אז לא הייתה ידועה בארץ, ובכך יצרו מהפך: גידול פרדסים באדמות החמרה שעד אז נחשבו לא-ראויות לגידול זה. היכולת להגדיל את כמות המים הנשאבת אפשרה את הרחבת ענף הפרדסנות. היו מעלים מים מהנחל או מבארות ומזרימים את המים אל תעלות להשקיית הפרדסים (חקלאות שלחין). איכרי היישוב גילו שאיזור השרון מתאים מאוד לגידול פרדסים בשל אדמת החול האדום הקלה ובשל קיומם של מי תהום זמינים.

מעל הברכה עומד מגדל בטון ששימש עמדת תצפית ושמירה. אזור זה היה גם חיץ ביטחוני בין היישוב היהודי לבין ערביי הסביבה, ולכן הוקמו בו, בשנות השלושים, עמדות שמירה. חלקן עומדות עד היום.

שמורת ביצת זיתא (3)

המקום הוכרז כשמורה בינואר 1984. השמורה מקיפה את שטח הביצה האחרונה שנשארה מביצות חדרה – אשר יובשו במהלך המאה ה-20. אמנם, שטח השמורה עצמו יובש בעבר ונבנו בו ברכות דגים, אך הוא נעזב ונהיה מחדש לביצה. זהו בית הגידול הביצתי הבלתי-מזוהם היחיד שנשאר במרכז הארץ. בשמורה גדלים עצי אשל מרובע, קנים ופטל קדוש, והיא משמשת מוקד משיכה לעופות ימיים, דוגמת מיני אנפתיים המקננים בשמורה בחודשי הקיץ ומינים רבים של ברווזים. בשמורה נצפו גם חתולי ביצות וחזירי בר, ומימיה עשירים בסרטנים, בחרקים, ברכיכות ובמינים של דו-חיים. חלק מעצי האשל נכרתו כדי לסייע להתאוששות המערכת האקולוגית במקום.

פרדסים (4)

משלהי התקופה העות'מאנית ועד לשנות השבעים של המאה העשרים, הלך והתפתח ענף הפרדסנות במישור החוף המרכזי והיה לענף הכלכלי המוביל בארץ ישראל ובמדינת ישראל.

העדות הראשונה לגידול תפוז בארץ ישראל בעת המודרנית היא מאמצע המאה ה-18 – אז שבו היהודים ליישב את ארץ ישראל. במאה ה-19, הייתה הפרדסנות לאחד הענפים החשובים בכלכלת היישוב. בארץ נתגלה זן התפוזים "שאמוטי", והוא נחשב מיד למשובח ביותר בין זני התפוזים. הזן ידוע בעולם כולו בשם "[תפוזי Jaffa](#)" והוא המותג הישראלי הידוע ביותר ברחבי העולם.

תל-זרור (5)

תל-זרור, שבעמק נחל חדרה, הוא תל עתיק, שבו שתי פסגות סמוכות ששדה מעובד מפריד ביניהן. התל נמצא ליד מקום נוח למעבר בנחל חדרה. אל מעבר זה התנקזה התנועה בחלקה המערבי של הדרך הבינלאומית הקדומה, [דרך הים](#). מרכזיותו של המקום הייתה הגורם לשגשוג היישוב בו מחד גיסא, והגורם לחורבנו שוב ושוב מאידך גיסא. מהחפירות עולה כי היה במקום רצף יישובי מאז תחילת תקופת הברונזה התיכונה ועד מלחמת העצמאות.

בתקופה ההלניסטית הייתה במקום חווה, ובתקופה ההרודיאנית נבנה כאן מגדל צופים לשמירה על הדרך לקיסריה. בתקופה הביזנטית עבר היישוב דרומה יותר, ובתקופה הממלוכית התפתח כאן כפר קטן שהתקיים עד מלחמת העצמאות.

[צמחייה האופיינית לחורבות ולמעוזות](#) מעטרת את התל: [חרצית עטורה](#), [חרדל השדה](#), [קיפודן](#), [פטל קדוש](#), [שומר](#), [בקה שעירה](#) ועוד. הצמח הבולט במקום הוא [געדה קיפחת](#), עשבוני רב-שנתי נדיר מאוד בישראל, הנמצא בסכנת הכחדה בארץ. כן, צומחים בתל [חצבים](#) רבים (כנראה שריד מבית קברות מוסלמי שהיה במקום), [עירית גדולה](#) ו**[חוטמית זיפנית](#)**. בפסגה הדרומית של התל, צומחים כמה עצי [שיטת המשוכות זית אירופי](#).

בפסגה הצפונית של התל, אפשר לערוך תצפית נוף היקפית על העמק הנוצר בין יובלי נחל חדרה, על בקה אל-ע'רביה, על ג'ת, על תלמי אלעזר ועוד.

ברכת הדגים (6)

ברכת הדגים היא ברכה מלאכותית שנועדה לגידול דגי מאכל. מגדלי הדגים מקפידים על קיום תנאים מיטביים בברכות כדי לקבל יבולים גבוהים.

גידול דגי מאכל בברכות הוא ענף חקלאי שעסקו בו גם בעת העתיקה בארצות שונות. בארץ ישראל היה הדיג גורם כלכלי חשוב, ודייגים מוזכרים בתנ"ך כמה פעמים: "[וְאֵנּוּ הַדִּיגִים וְאֵבְלוּ כָּל מִשְׁלִיכֵי בִּיאֹר חָפָה וּפְרָשֵׁי מְכַמֶּרֶת עַל פְּנֵי מַיִם אֲמָלְלוּ](#)" ([ישעיהו יט, ח](#)). משערים כי בירושלים היה שוק דגים על סמך אזכורו של "שער הדגים": "[וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא נֶאֱסָה ה' קוֹל צִעָקָה מִשְׁעַר הַדָּגִים](#)" ([צפניה א, י](#)), "[וְאֵת שְׁעַר הַדָּגִים בָּנוּ בְּנֵי הַסְּנָאָה](#)" ([נחמיה ג, ג](#)) ובדברי הימים ב': "[וְלָבֹא בְּשַׁעַר הַדָּגִים](#)" ([דברי הימים ב, לג, יד](#)).

איגוד מגדלי הדגים בישראל מציין את ראשיתו של ענף ברכות הדגים ביישוב היהודי בארץ ישראל בשנת 1938. כבר בשנות ה-20, נעשו ניסיונות שונים לגידול דגים במימי הסחנה, ניסיונות שלא צלחו.

הניסיון הקרוב ביותר להצלחה היה בשנת 1927, כאשר [מרדכי שוורץ](#) הביא דגים לברכת ההשקאה של מקווה-ישראל. הניסיון נכשל לאחר שנאסר לחפור עוד ברכה מחשש לריבוי יתושים.

לאחר פרסום [הספר הלבן ב-1930](#) – שהתנה את כמות העולים לארץ באפשרויות הכלכליות לקליטתם – יצא דוד בן-גוריון בשנת 1932 בקריאה: **”הדרך לים היא הדרך להרחבת שטח ארצנו, לביצור בסיסנו הכלכלי... ליציאה למרחב, לשליטה על איתני הטבע... תנועתנו החלוצית בגולה ובארץ, והנוער המעפיל הלומד והעובד, יימצאו בים כר נרחב לפעולה נועזת, למאוי גבורה, להעפלה מחודשת.”**¹

קריאה זו ראתה בימאות אחת הדרכים להגדיל את האפשרויות הכלכליות כמו גם אמצעי להבאת עולים.

אל ברכות הדגים מגיעים עופות מים רבים למצוא בהן את מזונם.

גשר מסילת הברזל המזרחית (7)

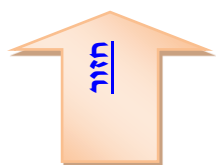
המסילה המזרחית, הבנויה לאורכה של הארץ, נבנתה בשלהי התקופה העות'מאנית בארץ ישראל – בשנים 1915-1916. יחידות הצבא העות'מאני שהפעילו את הרכבות בארץ ישראל הניחו את המסילה כהמשך למסילת השומרון, כדי שתשמש ציר לוגיסטי לשינוע כוח אדם ומשאבים לצורך המערכה על סיני ועל ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה. המסילה קישרה בין שתי מסילות שהוצבו לרוחב הארץ – האחת, רכבת העמק בעמק יזרעאל שבצפון הארץ; והשנייה – המסילה מלוד לירושלים לאורך תוואי נחל שורק שבמרכז הארץ. לאחר כינון המנדט הבריטי, הוארכה המסילה עד חיפה, והיוותה את הקטע המרכזי של הקו הראשי ברשת המסילות בארץ ישראל. לאחר הכרזת העצמאות של מדינת ישראל, עברה המסילה לידי רכבת ישראל והייתה עדיין חלק מהקו הראשי של רכבת ישראל, עד הקמת מסילת החוף, שהחליפה אותה.

באפריל 2008, החליטה הוועדה לתשתיות לאומיות לשקם את המסילה מכפר-סבא לחדרה מזרח ולהשתמש בה כמסילת גיבוי למסילת החוף בקטע שבין חדרה לתל-אביב, וכן לרכבות משא.

תחנת הרכבת חדרה מזרח (8)

בעבר, שימשה תחנה זו נוסעים במסילה המזרחית בקו חיפה-ראש-העין. הבריטים הקימו את התחנה בשנת 1920, כשהם האריכו את מסילת הרכבת הטורקית שנמשכה מטול-כרם לכיוון יערות האלוניים מצפון לחדרה, עד אל חיפה על מנת לקשר בין חיפה ללוד והלאה לתל-אביב, לירושלים ודרומה למצרים. התחנה שירתה את הנוסעים בקו חיפה-קנטרה של הרכבת המנדטורית עד להקמת המדינה. בשנות החמישים, נסללה מסילת החוף המערבית ונבנתה תחנת הרכבת חדרה מערב במערב העיר. עם תחילת השימוש במסילה המערבית, בשנת 1953, הצטמצם מאוד השימוש בתחנת חדרה מזרח עד שבשנת 1968 הופסק השימוש בה לחלוטין והתחנה נסגרה.

יש תכניות לעתיד לחדש את השימוש בתחנה עם הפעלת קו הרכבת העתידי חדרה-עפולה שיעבור דרך ואדי ערה, וכחלק משיקומה המתוכנן של המסילה המזרחית מכפר-סבא צפונה.

¹ הציטוט מובא אצל, צור ז', "תקופת הבראשית בכבוש היממי", שורשים א', תשל"ט, 717-718. עמ. 718

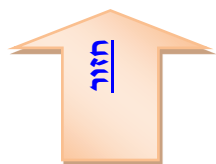
חדרה

אנשי העלייה הראשונה הקימו את המושבה חדרה ב-1891, והיא הוכרזה כעיר בשנת 1952. מקור השם חדרה במילה הערבית "אלח'צ'ירה", "הירקרה", על שם הירוקת שבביצות. חמישה שליחים מטעם אגודות "חובבי ציון" בליטא יצאו לקנות אדמות בארץ ישראל, ובהמלצתו ובתיווכו של יהושע חנקין, הם קנו בשנת 1890 את אדמות חדרה מהאפנדי סלים ח'ורי, שהקרקע הייתה בבעלותו. הם רכשו ממנו 30,000 דונם – הקרקע הגדולה ביותר שנקנתה לצורך התיישבות בארץ עד אז.

בט"ו בשבט ה'תרנ"א (1891), עלו המתישבים על הקרקע. בתחילה, הם גרו בחאן שהיה בשטח היישוב (ועד היום נמצא בתחומו ובו נמצא המוזיאון לתולדות חדרה). המתישבים סבלו מתנאים קשים בשל הביצות והקדחת. בעזרת כספי הברון רוטשילד, הם נטעו במערב המושבה עצי איקליפטוס במחשבה שאלה ייבשו את הביצות.

בשל הקדחת, נאלצו המתישבים לעבור לאזור שבו נמצאת היום גבעת אולגה, אך לאחר ייבוש הביצה הם חזרו למקומם הראשון.

עם השנים, גדלה המושבה וסופחו אליה היישובים חפציבה, כפר-ברנדייס ונווה-חיים, וכן נבנו בה שכונות חדשות, כמו בית-אליעזר, שכונת ויצמן ושכונת ניסן. בשנת 1952, הוכרזה חדרה כעיר במדינת ישראל.

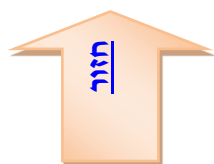

מהלך הפעילות ביש"מ

סדר	מיקום הפעילות	נושא הפעילות	תיאור הפעילות	דגשים	הערות	זמן	ציוד מיוחד
1	חיבור בין דרך כורכר לכביש לבית-אליעזר (1)	הצגת נושא היש"מ	מה מצפה לנו היום? קישור היש"מ לסדנה והצגת המסלול התארגנות הוראות בטיחות	תופעות הקשורות במהפך הציוני אז והיום <u>חוליות</u>	<u>משימות לחוליות</u> (1) – הערכות מוקדמת כהכנה ליש"מ	7 דק'	לפני תחילת ההליכה, יש לחלק את משימת <u>"עמדת החמרה" (2)</u>
2	מנקודת התחלה לעמדת החמרה		הליכה			10 דק'	
3	עמדת החמרה (2)	<u>חקר והתבוננות</u>	<u>עמדת החמרה (2)</u>	המשימה מאפשרת להבין את התהליכים שעברו על האזור בהיבט המהפך הציוני.		10 דק'	<u>עמדת החמרה (3) – תשובות למורה</u>
4	מעמדת החמרה לביצת זיתא		הליכה		אפשר ללכת בתוואי הצפוני לברכות או הדרומי להן.	15 דק'	
5	ביצת זיתא (3)	ביצת זיתא	<u>משימות חוליות (1)</u>	בקטע זה נראה נוף הביצה כפי שראו אותו החלוצים שהגיעו להתיישב במישור החוף		10 דק'	
6	מביצת זיתא לפרדסים		הליכה			10 דק'	
7	פרדסים (4)	ענף הפרדסנות <u>משחקים ונהנים (4)</u>	<u>משימות חוליות (1)</u> <u>משחק הדרים</u>	בקטע זה, בולט ענף הפרדסנות, שהשפיע מאוד על הנוף בתקופת המהפך הציוני.		10 דק'	
8	מהפרדסים לתל זרור		הליכה			15 דק'	
9	תל-זרור (5)	<u>תחרות</u>	תחרות טיפוס על תל-זרור.	1. טיפוס מצדו הצפוני של התל. 2. בטיחות – אין לרדת בריצה!!!		5 דק'	
		<u>תצפית</u> שיחה	<u>מתמצאים במרחב – תצפית מתל-זרור (5) תצפית</u>	בניהול <u>מש"צים</u>		15 דק'	<u>מתמצאים במרחב – תצפית מתל-זרור (5)</u>

				(מסקנות 6)			
10	מתל זרור לברכות הדגים		הליכה			20 דק'	
11	ברכות הדגים (6)	ענף הדגה	משימות חוליות (1)	בחלק המערבי של המקטע, הליכה לאורך נחל חדרה.	אם מבצעים את היש"מ בעונת החורף, יש בעיית חציה של נחל חדרה ליד גשר הרכבת, ואז יש ללכת בתוואי הצפוני לברכות הדגים בלבד.	10 דק'	

12	גשר מסילת הברזל מעל נחל חדרה (7)	תרומת התפתחות מסילות הברזל למהפך הציוני	שחזור תמונה – חיילים בריטיים על גשר הרכבת – נחל חדרה (7)	הצגת התמונה לכל החוליות. כל חוליה מצטלמת בתמונה הדומה לתמונת המקור.	5 דק'	חיילים בריטיים על גשר הרכבת – נחל חדרה (7)
13		תרומת התפתחות מסילות הברזל למהפך הציוני	משימות חוליות (1)		10 דק'	
14	מגשר המסילה לתחנת הרכבת		הליכה		2 דק'	
15	תחנת הרכבת הישנה חדרה מזרח (8)	התפתחות חדרה והיותה לעיר	משימת חוליה (שתי חוליות) – המחזות להתיישב בחדרה או לא – המחזה (8) שיח נשים בראשית ימי חדרה – המחזה (9)	כל חוליה קיבלה בכיתה משימה להכנת הצגה על נושא הקשור לשנותיה הראשונות של חדרה.	20 דק'	תלבושות ואביזרים, באחריות התלמידים
		מעגל השל"ח וסיכום היש"מ	מעגל של"ח (10)		40 ד'	

משימות לחוליות (1)

משימת חוליה – ענף הפרדסנות

צילום: יוחאי כורם, מתוך: "טיולי"

משלהי התקופה העות'מאנית ועד לשנות השבעים של המאה ה-20, הלך והתפתח ענף הפרדסנות במישור החוף המרכזי והיה לענף הכלכלי המוביל בארץ ישראל ובמדינת ישראל.

בתקופת המנדט, היה ענף הפרדסנות הגורם הכלכלי העיקרי להתפתחות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. הפרדסים היו לפריט הנוף הבולט ביותר במישור החוף ולסמלו החזותי לאורך שנים רבות.

למרות מרכזיותו של ענף הפרדסנות בהתפתחות הארץ, המעיט המחקר ההיסטורי לדון בו במשך שנים רבות. מעטים האנשים בקרב הציבור הרחב אשר מודעים לחשיבות ענף הפרדסנות בהתפתחות ארץ ישראל בעת החדשה. מעטים עוד יותר הם אלו המכירים בחשיבות שרידי המבנים והמתקנים בפרדסים לזיכרון נוף העבר והתופעה הכלכלית-חברתית הנרחבת שפשטה בארץ ישראל בתקופת המנדט ולאחר מכן נעלמה מן העין.

בעשורים האחרונים, בעקבות פיתוח מואץ בארצות המערב, גוברת והולכת ההכרה בחשיבות שימורו של הנוף – הטבעי והתרבותי – למען הדורות הבאים. הצורך לקבוע את דמות הנוף הראוי לשימור ואת הדרכים לשימורו הביא חוקרים מתחומי דעת שונים ברחבי העולם לנסות ולאפיין סוגי נוף ולקבוע כללים מוסכמים וברורים לשימורם. אולם, תפיסת הנוף והגדרותיו אינן אחידות, הן משתנות מעת לעת, ממקום למקום ומקהילה אחת לאחרת.

שאלה: מה הקשר בין המהפך הצינוני לבין נטיעת פרדסים במישור החוף?

משימת חוליה – אשל מרובע

צילום: יוחאי כורם, מתוך: "טיולי"

שמורת ביצת זיתא, הנמצאת צפונית לחדרה, היא שריד ייחודי מנוף הביצות ששלט באזור בעבר. השמורה הקטנה, כשלוש מאות דונם גודלה, היא גם הביצה הבלתי-מזוהמת היחידה שנשארה במרכז הארץ.

השמורה הוקמה כדי לשמר את בית הגידול הייחודי וכדי לשקם את המערכת האקולוגית של הביצה. אך לא הפיתוח האנושי הוא המאיים על הביצה, כי אם גורם אחר – טבעי דווקא.

החל משנות השמונים, יש מגמה של השתלטות עצי אשל מרובע על הביצה. העצים דוחקים ממנה את מגוון הצמחייה העשיר שאפיין אותה בעבר ומקשים את שיקום המערכת האקולוגית. כדי לבלום את השתלטות העצים, נדרשה התערבות דרמטית שכללה עקירת חלק מעצי האשל.

בפיקוחו המקצועי של האקולוג ד"ר יריב מליחי ובניהולו של פקח רשות הטבע והגנים בשרון, אורי קייזר, סומנו העצים המיועדים לעקירה ובשנת 2009 החלה העבודה בשטח בעזרת מחפרון. כמאתיים עצים נעקרו, והם הועברו כגזם לאתר הטמנה מורשה.

העבודות התחילו באמצע הקיץ נמשכו עד לפני תחילת הגשמים – אז התנועה בביצה נהיית מסובכת. בימים אלו מתבצע ניטור של הצומח בביצה, וממתינים לראות אם דילול האשלים אכן מאפשר לצמחייה הייחודית לשגשג.

שאלה: מהו הנזק שהאשל יכול לגרום לביצה? כיצד אפשר להתגבר על כך?

צילום: יוחאי כורם, מתוך: "טיולי"

ברכה לגידול דגים היא ברכה מלאכותית שנועדה לגידול דגי מאכל. הדגים ניזונים הן ממזון טבעי המתפתח בברכה (אצות, זחלי יתושים, סרטנים ושפע של יצורים זעירים), הן מתוספות מזון שמכניסים המגדלים. התפתחות אצות בכמות גדולה מדי עלולה בטווח הרחוק לגרום נזק, המתבטא בין השאר בהקטנת ריכוז החמצן במים. לריכוז החמצן המומס במים יש השפעה רבה על יכולת הדגים. כדי להגביר את ריכוז החמצן במים, מופעלות בברכות מזרקות (המכונות "חמצניות"), שבאמצעותן המים באים במגע עם האוויר ומועשרים בחמצן. איכות המים בברכה חייבת להישמר היטב כדי למנוע התפתחות מחלות העלולות לפגוע בדגים ולהקטין את היבול. בתום מחזור גידול, מרוקנים את הברכה ומעבירים את המים לברכה אחרת, נמוכה יותר. המים המזוהמים, שהצטברו בהם חומרי פסולת רבים, עוברים שם תהליכי טיהור. המים המטוהרים נשאבים בחזרה לברכת הגידול ומשמשים לגידול המחזור הבא, או שהם מוזרמים להשקיית שדות.

● ברכות דגים בישראל

ראשיתו של ענף ברכות הדגים בארץ ישראל הייתה בשנת 1938 במימי הסחנה. בשנת 1941, תפסו ברכות הדגים שטח של 1,140 דונם, ובתחילת 1947 כבר הגיע השטח שתפסו ברכות הדגים ל-11,000 דונם ויוצרו בהם כ-1,200 טון דגים בשנה. בשנת 1971, החל תהליך של ירידה בשטח ברכות הדגים, אך של עלייה בתפוקה, זאת בעקבות הכנסת שיטות גידול חדשות. בשנת 1973, צרכו ברכות הדגים בישראל שמונים מיליון קוב מים ראויים לשתייה. המחסור במים מתוקים בישראל והמחסור בשטחים הביאו לפיתוח מואץ של שיטות מתוחכמות לגידול דגים, שיטות החוסכות במים ובשטחי קרקע והמאפשרות השגת יבולים גבוהים. רוב הברכות בישראל מצויות על קרקעות ביצתיות ומלוחות, שבהן מפלס מי התהום גבוה. למעלה משבעים אחוזים מהמים המשמשים בברכות הם מים מליחים, שאינם מתאימים להשקיה חקלאית. כיום, יבולי ברכות הדגים בישראל הם מהמרובים בעולם.

שאלה: מה מיוחד בתהליך גידול הדגים בברכה זו?
ספרו על ענף ברכות הדגים בישראל

משימת חוליה – שרידי דרך מסילת הברזל

הרכבת המנדטורית (באנגלית: Palestine Railways, ובראשי תיבות: P.R.) היא חברת רכבות בשליטה בריטית אשר הפעילה שירות רכבות בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, החל משנת 1920 ועד תום המנדט בשנת 1948. על היסודות שהניחה הרכבת המנדטורית, פעלה לאחר ייסוד מדינת ישראל רכבת ישראל. בתקופת המנדט הבריטי, העסיקה הרכבת המנדטורית אלפי עובדים, ערבים ויהודים, והייתה אחד המעסיקים הגדולים בארץ ישראל.

הרכבת המנדטורית נוסדה באחד באוקטובר 1920, בעיקר לצרכים מסחריים אך שימשה גם את "הרכבת הצבאית לארץ ישראל" (באנגלית: Palestine Military Railways, ובראשי תיבות: P.M.R.), אשר שירתה את חיל המשלוח המצרי במערכה על חצי האי סיני ועל ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה (1916). הנהלת הרכבת המנדטורית שכנה במתחם תחנת הרכבת חיפה מזרח.

לא כל המסילות שבנו הבריטים היו ברוחב תקני. מיון המסילות נעשה לפי מידת הרוחב שבין הקצוות הפנימיים של פסי המסילה. מסילה ברוחב תקני היא זו שרוחבה 143.5 סנטימטרים – זהו הרוחב התקני במרבית המסילות בעולם לרבות המסילות בישראל. מסילה ברוחב פחות מזה נקראת מסילה צרה, ואילו מסילה שרוחבה עולה על רוחב זה קרויה מסילה רחבה. רוחב מסילות הברזל הטורקיות היה כשל המסילה החיג'אזית – 105 סנטימטרים. עובדה זו גרמה לכך שמסילת הברזל הבריטית לא יכלה להשתלב עם המסילה הטורקית שכן רוחב הפסים היה שונה.

שאלה: מה ההבדל בין המסילה הטורקית למסילה בתקופה הבריטית?

משימת חוליה – ביצת זיתא

שמורת ביצת זיתא היא שמורת טבע השוכנת דרומית לתחנת הרכבת חדרה מזרח ולנחל חדרה וצפונית לשכונתן בית-אליעזר שבמזרח חדרה. מדרום לה משתרעים פרדסים ומצפון לה ברכות דגים ותוואי המסילה המזרחית. המקום הוכרז כשמורה בחמישה בינואר 1984. השמורה משתרעת על פני שטח של ארבעים ושבעה דונם בלבד, והיא מקיפה את שטח הביצה האחרונה שנותרה מביצות חדרה, אשר יובשו במהלך המאה ה-20.

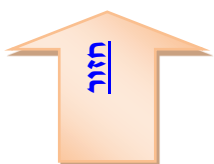
שטח השמורה יובש גם הוא בעבר ושימש כברכות דגים, אך הוא נעזב ונהיה מחדש לביצה. הגישה אל שטח השמורה ברגל איננה מוגבלת, אך הלכה למעשה הדבר אינו אפשרי בשל הסבך הצפוף ובשל אגני הביצה.

בשמורה גדלים עצי אשל מרובע, קנים ופטל קדוש, והיא משמשת מוקד משיכה לעופות ימיים, דוגמת מיני אנפתיים המקננים בשמורה בחודשי הקיץ ומינים רבים של ברווזים. בשמורה נצפו גם חתולי ביצות וחזירי בר, ומימיה עשירים בסרטנים, בחרקים, ברכיכות ובמינים של דו-חיים.

עם חידושה המתוכנן של המסילה המזרחית (בקו חדרה מזרח-ראש העין), תיסלל מחדש המסילה בגבולה המזרחי של השמורה.

מלבד המינים האופייניים לביצות הנמצאים במקום, יש בבית הגידול שבשמורה גם מינים נדירים של צמחים שנכחדו משאר האזורים בארץ, כמו הצמח טובענית אביבית והשרך הנדיר לשון אפעה. במי הביצה יש שפע של סרטנים ירודים, חרקים, רכיכות ודו-חיים.

שאלה: מה המיוחד בבית הגידול של הביצה?

עמדת החמרה (2)

צילום: יוחאי כורם, מתוך: "טיולי"

משימת התבוננות

התבוננו בנוף, במגדל ובמתקן העגול, חשבו וענו על השאלות:

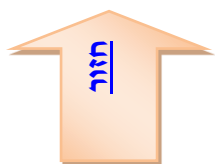
1. לשם מה שימש המגדל?

2. לשם מה שימש המתקן?

3. מדוע נבנו המגדל והמתקן העגול דווקא במקום זה?

4. כיצד הדבר קשור למהפך הציוני?

5. התבוננו בנוף וציינו כמה שיותר נקודות בשטח המבטאות את המהפך הציוני:

צילום: יוחאי כורם, מתוך: "טיולי"

משימת התבוננות

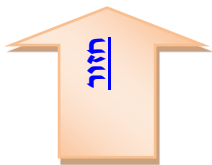
התבוננו בנוף, במגדל ובמתקן העגול, חשבו וענו על השאלות:

1. לשם מה שימש המגדל? עמדת תצפית ושמירה. האזור שימש גם חיץ ביטחוני בין היישוב היהודי לבין ערביי הסביבה, ולכן הוקמו בו, בשנות השלושים, עמדות שמירה.
2. לשם מה שימש המיתקן? ברכת השקיה. היו מעלים מים מנחל או מבארות אל ברכות ההשקיה ומשם היו מזרימים את המים אל תעלות להשקיית הפרדסים (חקלאות שלחין). בימי הקיץ, שימשה הברכה גם כברכת שחייה מאולתרת לילדי הסביבה.
3. מדוע נבנו המגדל והמתקן העגול דווקא במקום זה? זהו מקום גבוה שממנו ניתן היה להזרים את המים אל הפרדסים.
4. כיצד הדבר קשור למהפך הציוני? זהו חלק מפיתוח ענף הפרדסנות באדמות החמרה של השרון. בתחילת המאה ה-20, הכיר העולם בחשיבותם הרבה של הוויטמינים לבריאות, אחד המקורות החשובים לוויטמין סי הם פרות ההדרים. באותה תקופה, השתכללה הטכנולוגיה של חפירת בארות ושל שאיבת מים מעומק רב. עד לראשית התיישבות הציונית באזור, נחפרו בארות ביד ולעומק מועט של עשרות מטרים ספורים, והמים הועלו מהן בדלי קשור בחבל. מים אלה הספיקו לצרכים ביתיים בלבד. בשלב מתקדם יותר, נשאבו המים על-ידי באר אנטילקה, שהופעלה על-ידי אדם או על-ידי בהמה. אספקת המים מהבארות גדלה ומים נאגרו לשימושי חקלאות שונים. השלב הבא היה

המצאת מנוע הנפט והפעלת משאבת בוכנות להעלאת המים. המתיישבים הביאו אתם את הטכנולוגיה הזו, שעד אז לא הייתה ידועה בארץ, ובכך יצרו מהפך: גידול פרדסים באדמות חמרה. היכולת להגדיל את כמות המים הנשאבים להשקיה אפשרה את הרחבת ענף הפרדסנות. איכרי היישוב גילו שאזור השרון מתאים מאוד לגידול פרדסים שכן האדמה בו היא אדמת חול אדום הקלה לעיבוד ובשל העובדה שיש בו מי תהום זמינים.

5. התבוננו בנוף וציינו כמה שיותר נקודות בשטח המבטאות את המהפך הציוני:

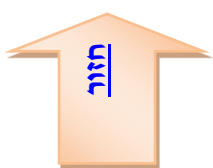
- פרדסים – אזור שהיה עזוב נהיה לעשיר בשטחים חקלאיים.
- יישובים: חדרה בכלל ושכונת בית-אליעזר בפרט.
- ארובות של תחנת הכוח "אורות רבין".
- זרימת נחל חדרה בתוואי מסודר ומלאכותי.

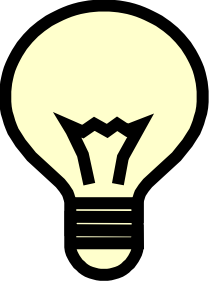
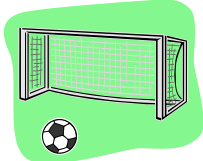
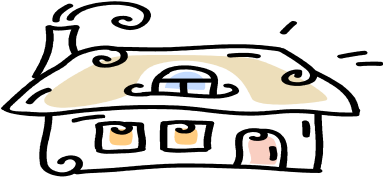
משחקים ונהנים (4)

משחק ההדרים

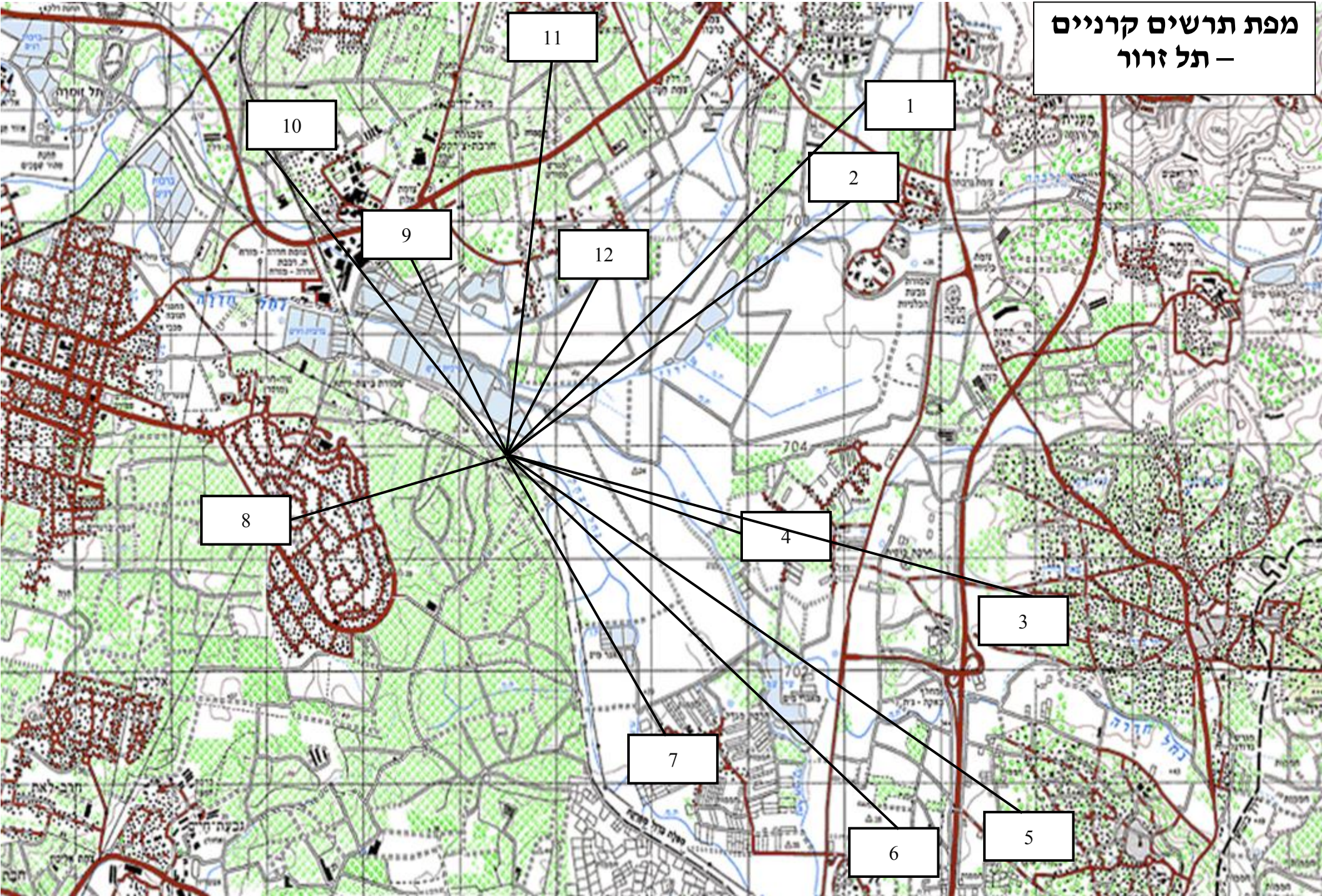
1. מחלקים את הקבוצה לשניים.
2. מניחים שני תיקים במרחק של עשרה מטרים זה מזה.
3. כל קבוצה צריכה להניח כדור על תיק של הקבוצה היריבה.
4. מוסרים כדור זה לזה עד שמניחים אותו על התיק של הקבוצה הנגדית. אפשר למסור את הכדור רק לאחר שאומרים שם של פרי הדר, אסור לחזור על שם פרי ההדר הקודם. קבוצה שמניחה את הכדור על תיק הקבוצה היריבה זוכה בנקודה.

מתוך: אוריינית נגב

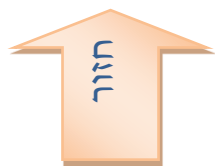
4. מ +	3. בערבית + המערבית	2. + אחד השבטים מבני יוסף.	2. הר קטן + המילה השנייה ב-6
8. + והגזר!	7. + אבי יעקב	6. ת=ב	5. מקום דריכת הענבים לשם סחיטתם.
12. + עבדו של אברהם מפה מתוך: אתר עמוד ענן	11. + אמו של שמואל הנביא	10. הנביא שהמליך את שאול	9. מקום איסוף אלומות החיטה והשעורה ברבים.

מפת תרשים קרניים – תל זרור

דף תשובות למורה

1. גבעת-חביבה
2. שער-מנשה
3. בקעה אל-עירבייה
4. מאור
5. ג'ת
6. להבות-חביבה
7. שדה-יצחק
8. בית-אליעזר
9. גרנות
10. גן-שמואל
11. פרדס-חנה
12. תלמי-אלעזר

תצפית ומסקנות (6)

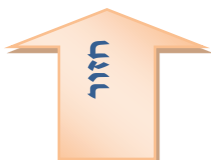
בשנים האחרונות, מתקיימת בשכונה בית-אליעזר פעילות ענפה למען איכות הסביבה ולמען שמירה על האזורים הירוקים ועל השמורות שסביב לשכונה, זאת בהובלת מתנ"ס בית-אליעזר ובשיתוף עמותת על"ה, עיריית חדרה ואיגוד ערים לאיכות הסביבה. תושבי השכונה קיבלו על עצמם אחריות לשמורת זיתא. מפעל קהילתי זה החל לפני שנים מספר ונחל הצלחה רבה שתוצאותיה ניכרות בשטח עד היום, כגון השילוט בשמורה.

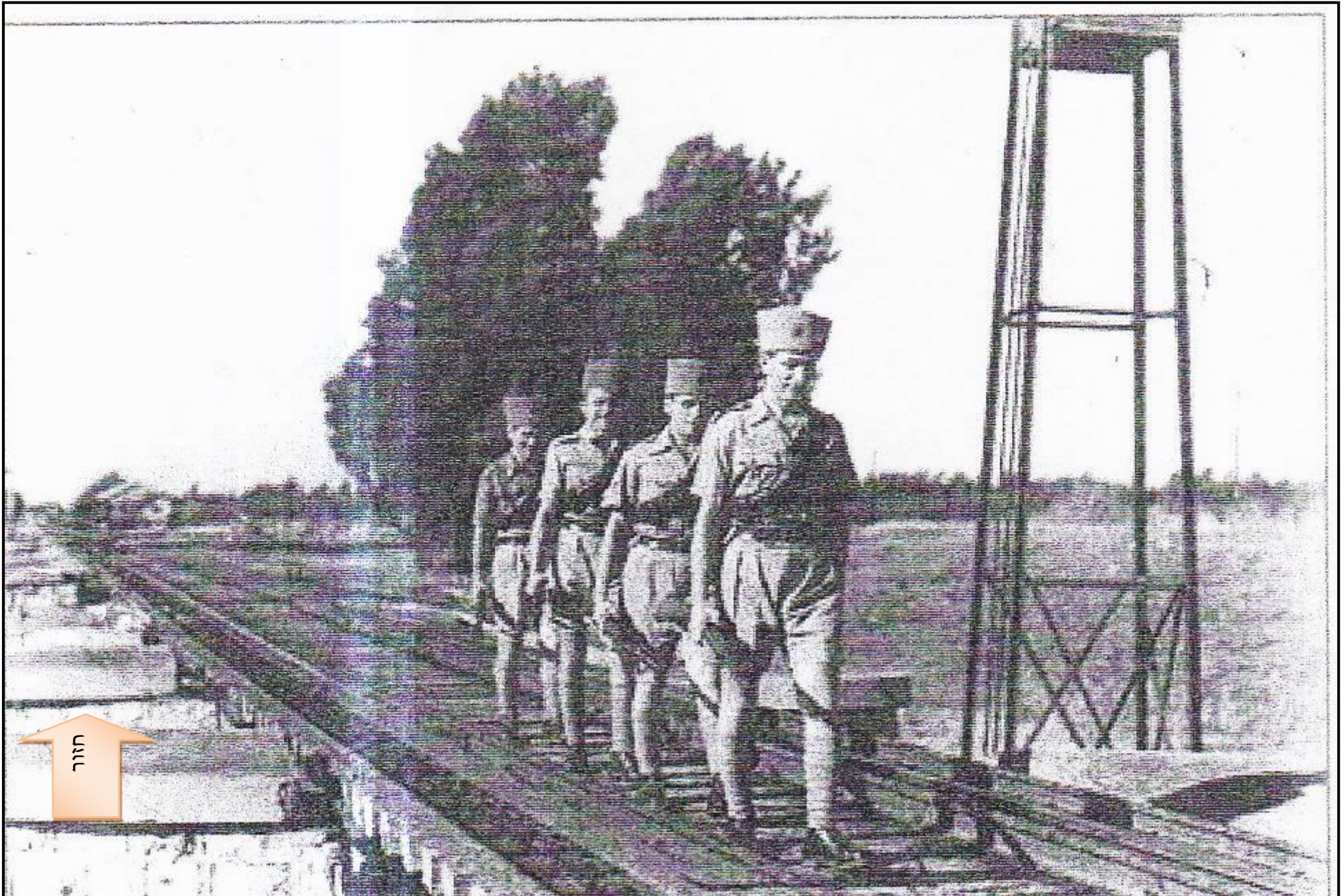

צילום: יוחאי כורם, מתוך: "טיולי"

כיום, מתקיימות באזור תכניות פיתוח רבות: אדמות חקלאיות מוצעות למכירה בעקבות הפיתוח המואץ.

השאלה היא מה יקרה באזור בעתיד – אם תהיה פגיעה בשטח הפתוח ובערכי הטבע, ומה נשאר לדור הבא אחרינו – אם נשאר להם מרחבים פתוחים.
כן נשאלת השאלה אם יש מקום לחדש את מפעל ההתיישבות בכל רחבי הארץ, אם זה אתגר שיכול להוביל צעירים רבים לעשייה, ואם כן מאיזה סוג והיכן.

[מתוך: ויקיפדיה](#)

יהושע חנקין (היגוי יידיש) – כדאי ורצוי לקנות את האדמות כאן באל-חדרה (מסתבך עם המילה ואומר אותה בהיגוי יידי).
[פונה אל האפנדי סלים ומבקש לקנות את החאן ואת אדמות הביצה שמסביב].

סלים חורי – אתה יודע זה לא בזול, כל האדמות הללו... זה יעלה לך ככה וככה, ועוד ככה ואולי גם ככה ונוסיף את...

חנקין – תירגע, מה יש פה? סך הכול ביצות, ביצות ועוד ביצות, אפשר לחשוב שאתה מוכר לי זהב.

סלים – למה, למה תתעצבן, תירגע יהודי (אל יהוד), אפשר תמיד להתווכח, אבל ברוגע, למה לבעוס. טוב, אז מה יש לנו פה?

חנקין – ביצות, ביצות ועוד ביצות. וחוף מזה, שכחנו... כן, ביצות.

סלים – טוב. המחיר הוא חמשת אלפים דינר, בלי שום הנחות.

חנקין – טוב, אני מסכים.
[מכניס יד אל הכיס כדי להוציא את הכסף].

סלים – מה, זהו? אתה לא מתווכח אתי על המחיר? זה לא הולך אצלנו ככה, צריך הרבה להתווכח, אחרת לא שווה המסחר!

חנקין – עד שאני אבין אתכם, אולי יהיה שלום במזרח התיכון.

סלים – טוב, הנה, נחתום. נתקע כף והאדמות שלך.
[מחליפים ביניהם כסף ושטרות וכל אחד פונה לצד אחר].

טיומקין (בהיגוי רוסי) – לעזאזל, איזה ריח זה פה באוויר, משהו משהו, כמעט ואי-אפשר להרגיש את החמצן שנכנס דרך נחירי האף שלי. ריח רע, רע מאוד, כאילו מוות באוויר.

שליח – אך, מה זה עקץ אותי, אינעל אבוהו, לא מצא ממי למצוץ רק מהדם שלי, גם ככה קשה, קשה. הערבים האלו מוכרים לנו חתול בשק, ובמילים שלהם מקשטים אותו בפסי זהב. עוד מעט והם יגידו שהעקיצות של היתושים זה דווקא דבר טוב, זה מחסן ואפילו מחזק, טוב נו, מה לעשות... את הירוק הזה צריך לייבש ולהפריח.

טיומקין – [מסתובב בין הביצות ומדבר אל עצמו]. מה יהיה פה בעתיד? [מסמן עם הידיים]. טוב, פה נבנה כמה בתים בצורת טי (מדגיש את ה"טי"). נארגן מטבח משותף וחצר משותפת שנגדל בה ירקות, ובצורה כזו נוכל להגן על עצמנו מפני הפשיטות של הערבים מהסביבה, נראה להם מי בעל הבית.

השליח – אני מקווה שהמשפחות יסכימו להתיישב פה ולהתחיל לעבוד אדמה ונרוויח את לחמנו בלי עזרה מאף אחד, רק אנחנו בעצמנו. [דופק לעצמו על החזה בגאווה]. רק אנחנו אחראים לגורלנו, רק בעבודת כפיים נוכל להוציא מהאדמה לחם. [מתכופף, מרים חול ושופך אותו מהידיים]. שליח נוסף נכנס. [שלוש עליכם, מה שלומכם יהודים יקירים? [עונים לו ולוחצים ידיים].

יהושע (גפנוביץ) – שמי יהושע, ואני ואשתי ושלושת ילדיי באנו מריגה להתעניין כאן ולקנות אדמה... נו, מה דעתכם, יש מה לראות?

השליח – תסתכל, מה אתה רואה?

יהושע – את האמת, רק ירוק, אומרים שירוק זה צבע של לבלוב, של פריחה, של צמיחה מחודשת. ביהדות, ירוק הוא סימן לברכה, יש פה ברכה, ורק נודה לה' על שהביא אותנו עד הלום.

טיומקין – תראה, אדם ששמח בחלקו תמיד ימצא את הטוב שבכל מצב, יש לי חלקת אדמה טובה, תרצה לקנות?

יהושע – אכן כן, כאן ועכשיו. אתם יודעים, בריגה הנני סוחר אמיד, אוהב לקרוא ספרים, אך בחקלאות איני יודע דבר.

השליח – אף פעם לא מאוחר ללמוד מקצוע חדש.

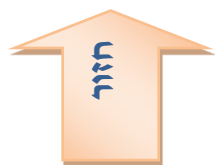
יהושע – טוב, אקנה ממך את האדמה ואשכנע את אשתי ואת ילדיי שאכן מי שגר בארץ הקודש יש לו חלק בעולם הבא.

שליח – אתה יודע, בעזרת הקדחת אפשר להגיע מהר לעולם הבא.

טיומקין – [דוחף את השליח ומשתיק אותו. פונה אל יהושע]. הנה שטר המכירה והבא לי כסף ושיהיה בשעה טובה. [לוחצים ידיים ומתחבקים].

יהושע – ובעזרת ה', כשאסיים את קציר החיטה הראשון שלי או קציר של גידולים אחרים, נרים כוסית לחיים.

כולם ביחד – אינשאללה!

רחל (אישה תימנייה) – ואי, ואי, ואי, מה יש פה, ים! אצלנו בתימן היה רק חול וחול ועוד חול. [בהיגויי תימני]. והנה סעדיה שלי, שכל פעם שמריח את ריח הים, מרגיש רעב, רעב, ודורש שאכין לו ג'חנן ריחני וטוב. הרבה עבודה לפניי היום. אגלה לכם סוד, אבל בלי שמרים תשמע, סעדיה זה, נו, בעלי, השיג ארבעה שקי זרעי חיטה מאיזה מִשְׁמָד (גוי), בחצי מחיר, פשוט סעדיה דיבר ודיבר ודיבר, והערבי בחוץ היה כבר עייף וויתר, ובלי להרגיש מכר לו בזול.

מרים (אישה רוסייה) – [עוברת עם גיגית מלאה כביסה, מתיישבת ומתחילה לכבס]. הא, רחל, נו, מה שלומך היום? איך המצב רוח? הכול בסדר?

רחל – ברוך ה', [מנשקת את כפות ידיה ומרימה אותן כלפי מעלה]. הכול בסדר, חוץ מה...

מרים – נו, כבר התחלת להתלונן. נו, בעצם, אף פעם לא הפסקת.

מרים ורחל יחד – הים הזה והקדחת והיתושים והסירחון והילדים שמשתוללים בחוץ והמורי שאמור ללמד אותם ותמיד נרדם, שנמשך?

מרים – לא, מה פתאום, רציתי לספר לך... [מתקרבת אליה]. אתמול, הביאו משפחות חדשות לשכונה, ושמעתי שקנו עבורם את האזור של הביצות כדי שהם יהיו, נו, את יודעת, איך אומרים... הפועלים השחורים, וייבשו את הביצות.

רחל – אפשר לחשוב שאנחנו פועלים לבנים. שייבשו. אין מה לעשות, החיים לא קלים פה בירוק הזה – חדרה.

[מצטרפת יעל, הבת ההרה של רחל שהתחתנה לא מזמן].

יעל – אימא, יא אימא, מה יהיה עם החום הזה? חרשנו בעשר אצבעות, זרענו שורה אחר שורה, ומה יהיה עם הגשם, לא יבוא? [בכעס].

מרים – ששש.. אל תכעסי, זה לא טוב לתינוק. את יודעת, הוא יכול לצאת ילד עצבני, ולא כדאי, בארץ ישראל צריך הרבה הרבה ועוד קצת סבלנות. סבלנות לכך שהערבים ימכרו לנו אדמות, סבלנות לכך שהם לא יגנבו לנו מהשדות, סבלנות שהביצות כבר יתייבשו.

יעל – כן, הביצות הללו. מה אני אעשה שהקטן הזה ייוולד...

רחל – טפו, טפו, טפו, בלי עין הרע, ייוולד בשעה טובה, ואל תדאגי, נקשור סביב המיטה שלו כל כך הרבה שום שהריח יבריא את היתושים והם לא יעזו לעקוץ אותו.

מרים – לא שאני רוצה להדאיג אתכן, אבל אתן יודעות שאצל משפחת כהן לא עלינו ועליכן מת התינוק הרך מהקדחת. רק כמה חודשים היו לו לחיות... לא הצליחו לקנות תרופה בשום מקום.

רחל – נו, מרים, אין לך משהו שמח לספר לנו? לא רוצים לשמוע על הצרות הללו.

מרים – טוב, שמעתי שהזמינו את העצים הגבוהים הללו, לא יודעת איך קוראים להם. [נצועקת כאילו לתוך הבית]. יענקל'ה, יענקל'ה, איך קוראים לעצים שמביאים מחוץ לארץ?

רחל – הא, אלו שצריכים לשתות את כל המים של הביצות?

מרים – כן, אלו.

רחל – אני חושבת אוקלוסים, לא, אקלטוסים, נו, כזה הרבה אותיות שמסבכות את הפה.

יעל – נו באמת, אימא, כמה פעמים אמרתי לך – איקליפטוס. זה עץ גבוה ששותה את כל המים שבביצה וכך נייבש אותה, וכל היתושים ילכו לארץ שממנה באו.

רחל – ובא לציון גואל בעזרת ה' יתברך שמו לעד. ואז פחות ימותו אנשים ופחות נצטרך לקבור ילדים חס וחלילה.

מרים – טוב, אני הולכת הביתה לישון כי מחר עם הזריחה יש לי מלא מלא עבודה. ואת יודעת, לא בדיוק יש כסף כי אנחנו לא לוקחים צדקה. אז יענקל'ה ילך למכור את הירקות ובכסף שירוויח נקנה זרעים ונתחיל לזרוע חיטה בשדות לפני שירד גשם.

יעל – אינשאללה, שירד כבר גשם.

מרים – רחל?

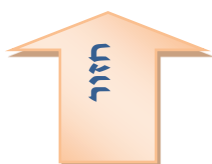
רחל – כן מרים, מה שכחת הפעם?

מרים – תגידי, אולי סעדיה מכיר, יודע, שמע, חושב, יכול...

רחל – נוו, גם את, כשנתפס לך התקליט... מה? מה את רוצה מבעלי היקר?

מרים – אולי יש לו למכור לנו זרעים במחיר מוזל?

רחל – [מרימה ידיים לשמיים ואומרת]. ה' ישמור, גם את המחשבות שלי שומעים פה?!

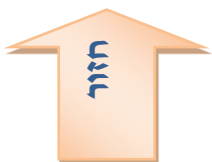
המסר הערכי: באחריותי לתרום את חלקי להמשך המעשה הציוני.

כללי שיחה

- א. שיחה במעגל.
- ב. דיבור ברשות.
- ג. משפט קצר.
- ד. הקשבה.
- ה. תגובה עניינית ולא-שיפוטית.

שאלות מנחות

1. מה למדנו היום שהיה חדש עבורכם?
2. מה הרשים אתכם במיוחד?
3. במה מתבטא המהפך הציוני במישור החוף בנוף המסלול.
4. האם הפרויקט של תושבי שכונת בית-אליעזר בשמורת ביצת זיתא הוא מעשה ציוני? הסבירו ונמקו.
5. מה נחשב בעיניכם בימינו כמעשה ציוני? ציינו דוגמה לעשייה ציונית הנעשית היום בשדה, בלאום ובחברה.
העשייה הציונית בראשית דרכה של הציונות הייתה התיישבות ועבודת אדמה. עם הזמן, הלכה והתרחבה העשייה הציונית לתחומים נוספים, וגם במציאות שבה יש לנו מדינה, העשייה הציונית ממשיכה. עשייה ציונית מתבטאת בשימור אתרי מורשת (כדוגמת תל זרור ומסילת הרכבת המזרחית של חדרה), בשימור אתרי טבע ונוף (כדוגמת ביצת זיתא) ובתחומים נוספים.
6. באילו דרכים יכולה האחריות של כל אחד מאתנו להמשך העשייה הציונית היום לבוא לידי ביטוי?
אפשר להציג את האתר שלהלן כדוגמה למעשה ציוני היום ולשאול במה באה לידי ביטוי העשייה הציונית באתר האינטרנט "נוסטלגיה" ובמה חשיבותו של האתר.

מהפך ציוני במזרח חדרה

באזור זה שבו מתקיים היש"מ, יודגשו כמה היבטים היסטוריים של המהפך הציוני במישור החוף בהתייחס לאתרים שלאורך המסלול.

1. התפתחות אמצעי תחבורה (רכבת חדרה מזרח, כביש אגרה, כביש תל-אביב-חיפה). הדגשת נושא ערך הפיתוח מול ערך השימור בהתייחסות לתכניות הפיתוח של רכבת חדרה מזרח – בנייה מואצת או שימור הקיים.
2. ייבוש הביצות, הקשיים שעמדו בפני החלוצים וגם ההצלחות – ליד ביצת זיתא.
3. סכסוכים עם ערביי הסביבה על קרקעות – ליד עמדת השמירה בזיתא. ייסוד השמירה וכיבוש העבודה העברית בעקבות תוקפנות של הערבים, בעיקר במאורעות תרפ"א ותרפ"ט, וכן הצורך בבניית עמדות שמירה
4. ענף הפרדסנות כענף כלכלי מצליח – חשיבות ההדרים, קרקע החמרה, משאבות מים, מנועי קיטור.
5. המושבה חדרה כדוגמה ליישוב פורח ומשגשג.
6. עשייה ציונית היום: התפלת מי ים, שיפור דרכי התחבורה באזור, בנייה מואצת, שימור הסביבה והנוף על-ידי גורמים בקהילה (תלמידים, הורים, מורים וגורמי חינוך ושלטון בעיר חדרה).

תחנת הרכבת חדרה מזרח

ההתייחסות בהדרכה למגורי הקבע הראשונים בחדרה, דקלי וושינגטוניה עתיקים וגשר שבנה הצבא הבריטי.

מסתבר שבתחנת הרכבת חדרה מזרח, שנטושה כבר שנים, מסתתרים להם שמונה-עשר מבנים בעלי חשיבות היסטורית.

ראש העירייה, חיים א

על-פי הערכות של רכבת ישראל, מספר התושבים ביישובים הסובבים את חדרה מצדיק את תפעול תחנת חדרה מזרח. התכנית מביאה בחשבון גם אפשרות של הרחבת אזורי התעשייה, זאת מאחר שהמסילה תאפשר שינוע מטענים וסחורות לאזורי תעסוקה הקיימים לאורכה, כולל לחדרה עצמה. בנוסף, צפוי מעבר אוכלוסין לסביבת התחנה לאחר פתיחתה, ופירוש הדבר גידול במספר התושבים בחדרה וביישובי האזור. עיריית חדרה ציינה השבוע כי היא מקדמת בברכה את תכניתה של רכבת ישראל לחידוש הקו המזרחי.

מבני הקבע הראשונים

בתכנית החדשה, בולט השימוש בתוואי הרכבת הוותיק, העובר גם באתר התחנה ההיסטורית ממזרח לעיר חדרה, בקצה המזרחי של רחוב צה"ל. בחלקו הצפוני של האתר עובר כביש מספר 65 (כביש נחל עירון-ואדי ערה).

באתר שמונה-עשר מבנים, הממוקמים לאורך מסילת הרכבת, ושני גשרים החוצים את שני יובליו של נחל חדרה.

במסמכי רקע ותיעוד שהגישה רכבת ישראל לוועדה הארצית לתכנון ולבנייה של תשתיות לאומיות, המסתמכים על חומר מארכיון הרכבת, נכתב כי המבנים ההיסטוריים במתחם נבנו בין שנות העשרים לשנות הארבעים של המאה הקודמת.

בין שמונה-עשר המבנים, מבנה תחנת הרכבת משנת 1944, מגדל המים, מגורי הקוון, שנבנו בשנת 1930 על-פי דגם שנבנה באותה תקופה גם בתחנת זיכרון-יעקב, סככת הד

חורשת האיקליפטוס בתחנת רכבת חדרה מזרח

במהלך בניית התכנית החדשה, התעורר קונפליקט בין הרצון להשאיר את סככת ההדרים ההיסטורית במקומה לבין הצורך להעתיק אותה למקום אחר בשל האפיון התפעולי שנקבע לתחנה העתידית כחלק מפיתוח הקו המזרחי.

ברכבת ישראל מציינים כי הממצאים בתיק המצוי בארכיון מלמדים כי הסככה תוכננה ונבנתה מראש כמתקן פריק, ולכן אין זה מן הנמנע שמבנה הסככה יפורק וייבנה מחדש בתחומי התחנה על-פי התכנון המפורט ובליוי אדריכל שימור.

"לכל המבנים במתחם יש ערך היסטורי ובנוסף הם בעלי ערך אדריכלי סדרתי כאב טיפוס מנדטורי המופיע בכמה תחנות," הסביר אבישי קימלדורף, מהנדס העירייה, "לסככת ההדרים יש גם ערך תרבותי מקומי כמבנה מייצג של תעשיית ההדרים המתפתחת באזור. שדרות האיקליפטוסים לאורך הגבול המערבי והמזרחי של התחנה ועצי האיקליפטוס הפזורים בכל המתחם יוגדרו כחורשה לשימור. בתכנית נאמר כי יש לשאוף לשימור כל האיקליפטוסים שבתחומי האתר ולכרות מהם רק כאשר הדבר מתחייב לשם מיקום מסילת הרכבת, לשם הקמת מבני התחנה החדשה או בשל מגבלות בטיחות."

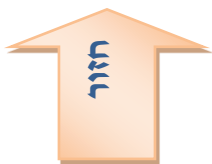
בנוסף לאלמנט השימור, הדגישו בעירייה כי פתיחת ציר תחבורה נוסף ממזרח לחדרה ותנועת נוסעים בו אל תחנת הרכבת וממנה יגדילו בצורה ני

הפילבוקס שימש עמדת הגנה, שמירה ותצפית. הוא ממוגן ויש בו חרכי ירי שנועדו לאפשר ירי ללא היחשפות.

עמדות כאלו לא שימשו רק את הבריטים ורק בעבר. פילבוקס זה שימש את אנשי השומר שעיבדו את השדות. הם סבלו מהטרדות רבות מצד שכניהם הערבים, כולל שרפת היבולים. בשנת 1936, לאחר ששלושה חברי קבוצה נהרגו בהתקפה של הערבים, הוקם בראש התל מגדל שמירה ותצפית.

(להראות תמונה של הפילבוקס של צה"ל ולשאול מהו הפילבוקס הזה ולמי הוא שייך לדעתם.)

זהו פילבוקס של צה"ל, גם הוא, כמו הפילבוקס בעבר, משמש להגנה ולתצפית. אנו רואים שפתרונות שהוכיחו את עצמם כטובים וכיעילים ימשיכו להיות בשימוש לאורך זמן בהתאמה לתקופה ולצרכים.

פילבוקס
צה"לי

[ישעיהו יט, ח](#)

[צפניה א, י](#)

[נחמיה ג, ג](#)

[דברי הימים ב, לג, יד](#)

ביבליוגרפיה מומלצת

- אהרנסון, רן (2004), "חדרה", **לכו ונלכה, סיורים במושבות העלייה הראשונה**, ירושלים: יד בן-צבי.
- אורן, אלישיב (1992), **חדרה, שער הזהב**, תל-אביב: יהושע אורנשטיין-יבנה.
- אלי, שילר (עורך) (1993), **חדרה וסביבתה – פארק השרון**, ירושלים: אריאל.
- הדני, עבר (1951), **חדרה: תרנ"א-תשי"א, 1891-1951 – שישים שנות קורותיה**, תל-אביב: מסדה וחברת מייסדי חדרה.
- הראובני, עמנואל (1993), "ביצת זיתא", **קום התהלך בארץ**, אור-יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.
- כהן, אלישיב ומדור-חיים, חיליק (1991), **מחאן לחדרה העיר**, עיריית חדרה.
- מדור-חיים, חיליק (1991), **נופי חדרה**, עיריית חדרה.
- נינה, רודין ואלי, שילר (עורכים) (1993), **חדרה – מאה שנות ועוד**, ירושלים: אריאל.
- פז, עוזי (1981), "ביצת זיתא", **הצבי והיעל**, תל-אביב: מסדה.
- פלמן, אברהם (1974), "ראשית הפרדסנות העברית", בתוך: אברהם, יערי, **זיכרונות ארץ ישראל**, א, מ"ט, תל-אביב: מסדה.

קישורים אינטרנטיים נוספים

[הזהב המתוק, ענף הפרדסנות בא"י – יוטיוב](#)

[מוזיאון הח'אן – חדרה](#)

[נחל חדרה התיכון](#)

[ענף הפרדסנות](#)

[שמורת זיתא תל זרור – אתר טיולי](#)

